

ČOVJEKOVA DRAMA KROZ POVIJEST

Čovjek je danas ponosan na dostignuća ljudskog uma koja mu omogućuju lakši i ugodniji život, a još se uvijek otvaraju nove mogućnosti za njega i nove naraštaje. Ipak smo često potreseni i razočarani gledajući tolika barbarstva našega vremena oko nas, takvu lakoću kojom se krše ljudska prava i toliku teškoću da se vlastiti život u poštovanju i razumijevanju dijeli s drugim. Kakav je to naš ljudski život? Da bismo ga bolje razumjeli, moramo razmišljati o njemu i o burnoj povijesti. Donosimo stoga ovu kratku i nepotpunu refleksiju o čovjekovoj nutarnjoj povijesti kroz različite kulture i neke najznačajnije probleme.

1. Čovjek u starim kulturama

Donosimo najprije kratki i djelomični pregled povijesti ljudskog iskustva i sistema u starim istočnim kulturama.

a) U *Mezopotamiji* je čovjek božanskoga podrijetla, u vremensko—kružnom procesu i prolazi kroz povijesna razdoblja u borbama s prirodom, međusobnim ratovima i propadanju prema spasenju. Ono je u prvotnom stvaranju, u povratku na početak. U životnim promjenama čovjek se s nostalgijom okreće prema izvorima u kojima su sigurnost i savršenstvo.

b) Čovjek stare *Perzije* nalazi se između dvaju suprotnih principa, između Ormuzda, što znači svjetlo, dobro, i Akrimana, što znači tama, zlo. Dobro ne bi postojalo kada ne bi bilo zla, i kao što nema svjetla bez tame, tako čovjek može biti dobar samo ako upozna zlo. Svojim stvaralaštvom i krepostima čovjek može nadvladati te suprotnosti i postići novo rođenje. On tako izlazi iz suprotnosti i ulazi u univerzalno oslobođenje od svih suprotnosti — u Zervan—Akaranu, u nestvoreno i neograničeno vrijeme.

c) U tijeku dugih i slavniha dinastija stare *Kine* na prvom je mjestu bilo društvo i najvažnija briga da mu se osiguraju norme za održavanje mira i reda. Konfucije (+ 479. pr. Kr.), koji je živio u vrijeme dekadencije dinastije Chuo, osjetio je potrebu da s pomoću tradicije i povijesti podučni narod o vrlinama poštenja, sinovske ljubavi i održavanja viteških pravila iz prošliha vremena. Mnogim analima i biografijama slavniha ljudi iz prošlosti povijest je bila ogledalo života i uzor za sadašnji život. Svojim pravilima i modelima utemeljenim na povijesnim činjenicama bila je čovjekova odgajateljica i učiteljica.

Postojala su i druga učenja koja su na različite načine željela naći nove putove kako odgojiti čovjeka i donijeti mir u društvo. Za školu Thao poduka je nepotrebna, a najvažniji je primjer, i zato se mudrac mora povući u tišinu planina i pokazati kako treba živjeti. Prema Mo Tzuu, samo univerzalna ljubav može spasiti društvo, a za rojaliste samo kraljeva vlast može održati mir i nametnuti ispravno ponašanje. A jedan o kasnijih konfucijanaca Chu Hsi zamišljao je da moralna snaga vodi svijet – čovjek je po prirodi dobar, i zlo se u njemu pojavljuje samo kao posljedica zapostavljanja ili nedostatka mudra odgoja.

d) Čovjek u kulturi *Hindu* sav je uronjen u prirodu i u svijet, a svi aspekti njegova života imaju svoju vrijednost. Pripadao on bilo kojoj od četiriju kasta, prolazeći kroz četiri stupnja u životu, mora iskušati četiri vrednote: čežnju i strast (Kama); svjetske vrednote: blagostanje, bogatstvo, reputaciju itd. (Artha); častan život (Dharma); i spasenje, oslobođenje (Moksha). Učenje pokazuje stanovitu dvoznačnost jer postoji široka mogućnost zloupotrebe da se zaustavi na pola puta.

No čovjek je određen za otkupljenje koje mora sam ostvariti. U svim stupnjevima života on mora djelovati (Karma) i boriti se (kako je govorio Krishna Arjuni u dijalogu *Bhagavadgita*) da ne bi propalo nijedno djelo i da se ne bi dogodilo ništa što ne bi postiglo potpuni uspjeh. Sadašnji život preuzima dobra i zla djela prijašnjih bića. Prošla djela određuju sadašnjost, a ona može utjecati na buduća bića tako da se, postizanjem dobrih djela, nagomilava dobra karma. Tako će se čovjek na kraju osloboditi svih okova, promjenljivosti i materijalnosti te dostići oslobođenje i mir – Shanti ili Saccidananda (ova posljednja kovanica znači: istina, mir i radost).

Tako Hindu živi u rascjepu između tragičnih suprotnosti i žarkih želja koje ne može ostvariti, pa sputan obvezama, pokušava dobrim djelima i, podrgavajući se zakonima i pravilima, postići oslobođenje. Vizija u biti pesimistička, ali tipična za hinduizam u njegovim iskrenim nastojanjima da shvati smisao života.

e) *Budhizam*. Iskustvo starosti, bolesti i smrti potaknulo je kneza iz sjeverne Indije da ostavi sve, pa on odlazi razmišljati pod jedno smokvino drvo, gdje nastaju one izvanredne spoznaje – četiri istine „probudnog”, Buddhé.

– Sva stvarnost svijeta i života jest stanje trpljenja. Svi događaji života od rođenja do smrti imaju svoju bolnu stranu.

– Dva su uzroka iz kojih nastaje trpljenje: mehanički i psihički. Čovjekova egzistencija zatvoreni je krug ponovnog rađanja, uvjetovan prijašnjim djelima; to je mehanički rezultat određen petorim čimbenicima: materijom, osjetom, opažanjem, duhovnim silama (voljom) i spoznajom (sviješću). Taj će mehanizam nastaviti određivati novu egzistenciju i uzročni će se lanac produživati uvijek po istoj shemi. S psihološkog stajališta, čovjek gonjem žudnjom i žeđu vjeruje da će naći radost i sreću u svijetu i izbjeći smrt. No iskustveni svijet ne može ostvariti moj ja, (teorija o *ne-ja*), jer svi događaji u životu nestalni su i bolni, i treba ih nadvladati da bi se postiglo spasenje.

– Treba doći u stanje u kojem je sljepoća odstranjena i žudnja ušutkana – tj. u *nirvanu*. Ona znači potpuno oslobođenje od svega nečistog i od svih veza sa svijetom, oslobođenje od neznanja i želje te raspadanje iskustvene osobe mojeg ja.

— Put prema spasenju, nirvani, teče u dvjema etapama: etičkoj, koja služi kao priprema, i u koncentraciji, mističkoj prirodi. Priprema znači ugastiti i osloboditi se strasti s pomoću kreposna vladanja (ispravna vjera, ispravna odluka, ispravni govor itd.). Zatim čovjek meditacijom i nutarnjom koncentracijom dolazi do buđenja te mu, prolazeći kroz četiri stupnja (oslobađanje od želje, misli, radosti i same svijesti vlastite tjelesnosti), ostaju samo čista spoznaja i nutarnja ravnoteža bez ikakva uzbuđenja. Tako s pomoću mistične spoznaje budist dolazi do najvišeg znanja i savršene mudrosti.

f) Nakon što smo vidjeli učenja o čovjeku u istočnim kulturama i religijama, želio bih iz bogatog iskustva i misli *klasične* kulture o čovjeku spomenuti samo tri momenta koji mi se čine najvažniji: odnos prema prirodi, svijest i vježbanje u kreposti.

Stari su Grci proročičtina nastojali objasniti i osvjetliti prirodne pojave i njezine sile čiji su utjecaj osjećali u svakidašnjem životu. Kao dio prirode grčki čovjek izražava njezino značenje — i nije priroda ona koja mu govori, nego sam čovjek potaknut razmatranjem prirode odgovara samom sebi, njegov duh probrađavao je vanjsko u razumljivo. I misteriji su također bili pokušaj da se shvati i pobjedi priroda. Slaveći misterije (Dionizije, Ozirid itd.), čovjek je nastojao osloboditi se ropstva prirode, postići besmrtnost i otići se vlasti prvotnih nižih duhova. Međutim, ti misteriji nisu uzdizali čovjeka iznad naravnih počela i uvijek su ostajali neodvojivi od prirode.

Druga prava tekovina grčke misli o čovjekovu nutarnjem životu zasluga je velike serije mislilaca od Hezioda, Solona i drugih sve do Sokrata. On je čovjekov unutrašnji život donio do svijesti samoga sebe, u kojoj je postavljeno mjerilo za ono što je etičko i ispravno. Sokrat je naučio Grke koje moralne vrline i obveze čovjek mora imati. Moralni čovjek nije onaj koji je nevin čovjek, koji ima jednostavno dobru nakanu, čini dobra djela, nego onaj koji je svjestan vlastita djelovanja.

Prema Seneki, iz stoičke tradicije čovjek se ne rađa kao čovjek, nego to postaje vježbanjem u moralnosti. U svojem razvoju čovjek je najprije bio bezgrešan, ali neuk i bez kreposti, bez mogućnosti da sagriješi. Sa znanjem dobiva sposobnost da upozna i razlikuje dobro i zlo. Kreposti on usvaja samo vježbom i kreativnošću — i samo kada posjeduje kreposti, on postaje čovjek, potpun i sposoban da vlada samim sobom.

2. Čovjek u kršćanstvu

Do sada smo vidjeli nekoliko primjera čovjekova nastojanja kroz povijest da shvati sama sebe i svijet u kojem je živio, pokušaje da nađe — u suprotnostima i promjenama povijesnog procesa u kojem je našao sreću — nutarnji mir i smisao života. Svagdje su prisutni isti napori da se nadvladaju vlastite granice i u dubini vlastita bića pronade izvor koji će ga uzdići iznad vlastite egzistencije. Radi se o neprestanom i uznemiravajućem traženju apsolutnog, sigurnog i savršenog.

Preokret u ljudskoj povijesti dolazi s kršćanskom objavom, kada Bog ulazi u povijest postavši čovjekom. Upravo to dvoje: povijest i čovjek čine bitne sastavnice kršćanstva. Bog ulazi u vrijeme, pojavljuje se u određenom trenutku povijesti,

mijenjajući tako njezin tok i donoseći joj novi smisao. Bog iz ljubavi i nostalgije za čovjekom sam postaje Čovjek. Događaj je to jedincat, neponovljiv, neusporediv i drukčiji od svih ostalih povijesnih činjenica. Bog je došao samo jedanput, i to zauvijek s određenom svrhom: donijeti čovjeku mir i pomirenje. Vječno ulazi u vrijeme, božanska sloboda i ljubav objavljuju se čovjeku da bi on sam mogao pronaći u Bogu izvor svojega bića i svoju usmjerenost prema vječnosti, da bi postao svjestan vlastite slobode i napokon pronašao sama sebe.

Čovjek stoga nema potrebe ni za kakvim povratkom u prošlost, niti treba tražiti spasenje daleko od sebe, već mora djelovati u sadašnjosti, u svakom trenutku svojega života odgovarati na božansku ljubav i otvorenost analognom ljubavlju prema Bogu i otvorenosti prema drugim ljudima. Čovjek nastoji odgovoriti Bogu najprije u vlastitoj nutрини vjerom da mu je on prisutan i ljubi ga, te djelovati u slobodnom stvaralaštvu i aktivnoj ljubavi, uzdajući se u njegovu spasonosnu pomoć. Božji dolazak čovjeku jedinstveni je čin i u isto vrijeme trajni i dinamični jer Bog ostaje u povijesti svojom stvaralačkom i spasonosnom prisutnošću u ljudskim djelima i naporima. I upravo o slobodnom odgovoru i čovjekovoj kreativnosti ovisi koliko će stvarna i vlastita biti Božja prisutnost u svijetu i u povijesti. To je polagan i naporan, ali progresivan dijalog između čovjeka i Boga u padovima, nazadovanjima i novim podizanjima prema posljednjem i konačnom Božjem dolasku. U tom svjetlu također i zlo i nesreća postaju razumljivi; nesreća može postati sretna i blažena jer nema takva zla, nezgode i negativnog što ne bi moglo biti preobraženo u dobro, sreću i pozitivno.

3. Nutarnja čovjekova drama

Tako objavom Isusa Krista ljudska drama i neprestani ljudski naponi kroz povijest da pronađu životni smisao poprimaju novi aspekt. U Kristu je čovjek spoznao da je njegova drama počela u Božjoj drami ljubavi, kada se Bog darovao čovjeku u ljubavi i slobodi, postavši sam Čovjek, njegov prijatelj, brat i učitelj, trpeći i umrijevši kao što trpi i umire svaki čovjek. To Kristovo trpljenje i smrt nisu samo čin milosrđa prema čovjeku, nego novi smisao ljudskog života, novi put u kojem čovjek može uskrsnuti zajedno s njim u novi, vječni život. U isto vrijeme čovjekov put ostaje dramatičan jer Bog, ponudivši čovjeku svoju ljubav i otvorivši mu put prema njemu, ostavlja čovjeku slobodu, slobodni izbor da se odazove ili ne odazove na njegov poziv. Čovjek ostaje slobodan da izabere dobro ili zlo. On se može zadovoljiti ovim svijetom, vladati se ili kao rob vlastitih strasti ili kao silnik bez poštovanja prema drugima, može odgovoriti na Božji poziv dobrim djelima i aktivnom ljubavlju i zajedno s njim nadati se budućoj potpunoj sreći. Može se također reći da je čovjekova sudbina tragedija i nada. Tragedija zato što su u slobodi tolike mogućnosti i izbori koji dovode do nesigurnosti, sukoba, proturječja, neuspjeha i nutarnjih borbi, a nada stoga što je, osim iskustva i sazrijevanja koje nam donosi svaki naš neuspjeh, uvijek prisutna svijest da nam je blizu Bog, onaj koji, unatoč burama i padovima u našem životu, svaki naš korak vodi prema svrsi koja će biti u njemu.

U tom burnom hodu čovjek uvijek ostaje u rascjepu između dvaju svjetova: višeg, božanskog i slobodnog koji se odražava u njemu, te materijalnog, naravnog svijeta u koji je čovjek bačen, s kojim dijeli vlastitu sudbinu i koji na različite načine djeluje na njega da bi ga udaljio do božanskog svijeta. To je dvojba, također prisutna i u starim kulturama, posebno u indijskim, i koliko je napora i pokušaja čovjeku bilo potrebno da bi osvojio slobodni svijet i oslobodio se materijalnosti!

Čovjek je u kršćanstvu, sa sviješću da Bog pribiva u njegovoj duši, došao do nove i jasne spoznaje milosti, tj. nutarnje božanske i stvaralačke snage s pomoću koje može pobijediti sve mračne sile svijeta i prirode i može ih dovesti do božanske ljubavi.

Da bismo upotpunili sliku o čovjekovoj drami kroz povijesne procese, možemo reći da postoje tri načela koji određuju i razjašnjavaju čovjekovu situaciju. To su nužnost svijeta i prirode, sloboda, tj. mogućnost izbora, i milost kao stvaralačka moć. Čovjek je tako u središtu dinamičnog i dramatičnog procesa, ali kojim on sam upravlja i koji ima duboko značenje ne samo kao cjelina, nego u njemu i svako pojedino ljudsko djelo kojim čovjek određuje vlastitu sudbinu.

4. Čovjek u vremenu

Čovjekova se drama odvija u vremenu. Ono izgleda kao veliko polje u kojem čovjek upravlja svoj hod različitim putovima punim prepreka, provalija, stazama posipanim trnjem i cvijećem. To vrijeme nije uzaludno već dano čovjeku da ga ispuni djelujući u njemu. Još su stari Perzijanci poznavali prazno i dvodimenzionalno vrijeme koje treba da bude ispunjeno božanskim i čovjekovim radom. Kršćani vjeruju da će vrijeme biti ispunjeno božanskim s pomoću dobrih ljudskih djela, s njima će božansko biti bliže i prisutnije čovjeku i povijesti. Za njih vrijeme prije svega znači sadašnjost u kojoj treba djelovati i ispuniti ga vlastitim stvaralaštvom. Svaki je trenutak važan i ima veliku vrijednost za svakoga.

Da bi se dobro razumjelo vrijeme, potrebno je reći da je ono potpuno tek u prošlosti, sadašnjosti i u budućnosti. U nekom smislu sadašnjost ne postoji jer „sada” odmah prelazi u prošlost i svaki sljedeći trenutak sada jest budućnost. Ipak je također istinito da je sadašnjost sve jer sadrži u sebi i prošlost i budućnost. Samo uzevši sve zajedno, čovjek može živjeti u punom vremenu, učeci i stvarajući vlastiti životni put. Svako razdoblje u ljudskoj povijesti trebalo bi u isto vrijeme biti i konzervativno i revolucionarno, tj. trebalo bi sačuvati svetu baštinu tradicije i ljudskog iskustva i stvarati novo, tražiti nove putove, ispravljati pogreške prošlosti i učiti na uspjesima i propustima prošlih naraštaja. Svi oni pokreti ili pojedinci u povijesti koji su umišljali da je s njima počela povijest, a sve prije njih da su bile samo pogreške i zablude, nisu bili sposobni ostvariti trajna i velika djela.

Za kršćanina vrijeme nije zatvoreno ni izolirano u sebi, čovjekova se djelatnost ne iscrpljuje u vremenskom procesu i ljudska stvarnost ne završava u zatvorenom krugu bez mogućnosti druge stvarnosti. Božjom objavom čovjeku vječno je ušlo u vrijeme i ostaje utjelovljeno u njemu. Za kršćansku svijest vječnost i božanska

stvarnost mogu se spustiti u vremensko, rastrgnuti lance vremena, objaviti se kao njegova prevladavajuća sila i preobraziti ga. Zapravo postoji neprestana borba između vječnog i vremenskog, stalni napor vječnih načela da osiguraju pobjedu vječnosti a da ne izađu iz vremena i da ga ne negiraju. To je taj beskompromisni boj što se odvija u čovjekovoj nutrini između slobodnoga, božanskog svijeta i onog materijalnog.

Kao što je već rečeno, s vječnim vrijeme na gubi svoju vrijednost, već dobiva novi i dublji smisao. To također znači da se otvara prema novoj budućnosti i drukčijoj stvarnosti. Samo se tako mogu razumijeti one uvijek uznemiravajuće i nikad nezadovoljene čovjekove težnje i želje. Na isti se način mogu shvatiti toliki neuspjesi i propusti ljudske i crkvene povijesti. Može li čovjek, ta ograničena zemaljska stvarnost, u relativno kratko vrijeme ostvariti potpuni uspjeh? Ne uče li nas možda naše iskustvo i povijest da čovjek po svojoj prirodi ne može u vremenu ostvariti savršena djela? Sve to pokazuje samo da je čovjek pozvan da se uzdigne još više, u višu stvarnost, da bi u vječnom vremenu u potpunosti ispunio i ostvario sama sebe i vlastite mogućnosti.

5. Čovjek u povijesti

U dramatičnom i mučnom hodu kroz povijest čovjek, kao što smo vidjeli, pokušava u različitim sredinama, ali s istom inuticijom, s istim životnim iskustvom i uznemiravajućom refleksijom pronaći smisao života, povijesti i vlastitu sreću. Zaključci i putovi su mu različiti, ali i toliko slični. Vidi se, naime, u svim kulturama, bez obzira na razlike, ista čovjekova drama kroz povijest. Uzimajući je zajedno, ne samo kao razvoj ljudske spoznaje, nego još više kao trajni dijalog čovjeka s Bogom, čine mi se bitna i važna tri elementa ili značajke te ljudske drame:

- čovjekova borba s prirodom;
- dvojba između nužnosti i slobode;
- čovjekova svrha i smisao u povijesti: zemlja ili vječnost.

a) Kroz cijelu povijest čovjek živi s prirodom i u njoj, suživljen s njom, osjeća i njezin teret i utjecaj koji ima na njega, ili od vanjskog ambijenta ili iznutra po ljudskoj naravi. Perzijanci vide u prirodi suprotnosti koje treba nadvladati. Hinduisti žive između užitaka i smetnji prirode te napornih nastojanja da se od nje oslobode; za budiste ona je bolan i mučan teret ispod kojeg treba izaći, dok Grci pokušavaju objasniti sile i znakove prirode i osloboditi se njezinog ropstva. I povijest Zapada neprestana je borba između čovjeka i prirode. Tako je srednji vijek bio pokušaj oslobađanja i odvajanja od prirode s pomoću duhovnih ideala i vrednota kršćanstva. U renesansi se ponovno otkriva vrijednost prirode da bi čovjek mogao njome zavladati i učiniti je svojim oruđem. Na taj način rađaju se i razvijaju moderne znanosti, ali one u novijoj povijesti, s tehničkim razvitkom i pronalaskom strojeva, dovode do drugog apsurdna: čovjek, koji je tražio da vlada počelima prirode, postaje, naprotiv, rob vlastitih izuma i socijalno—materijalnog ambijenta stvorenog tehničkim progresom. Sigurno je da čovjek ne može

postati pravi gospodar prirode ako zapostavi i zaboravi vlastite duhovne vrednote!

b) Druga, možda najveća, čovjekova borba kroz povijest odvija se između nužnosti i slobode. Nužnošću ovdje shvaćam ono suprotno od slobode, nužnost prisile. Velika napast, „osloboditi” čovjeka od slobode prisutna je u svim civilizacijama, od onih najstarijih preko grčke, rimske, kršćanskih teokracija sve do žalosnih totalitarizama našeg stoljeća. Radi se o ideologiji Velikog inkvizitora u Dostojevskog, koji želi osloboditi ljude od tereta slobode u ime zajedničke sreće, zamijeniti metodu slobode s metodom prisile. Napast, koja je u prošlosti stvorila inkviziciju, apsolutističke i diktatorske režime, činila se uvijek lakšom i djelotvornijom, jer put je slobode težak i tragičan, i u stvarnosti nema ništa tako natovareno odgovornošću, tako herojsko i patničko kao što je taj put. Sloboda je temeljna i u kršćanskoj objavi, prema kojoj Bog očekuje od čovjeka slobodni odaziv, i samo slobodna odvažnost stvaralaštva odgovara ljubavi i Božjoj nostalgiji za čovjekom.

c) Smisao ljudskog života i povijesti bila je središnja briga svih kultura, a i danas je to svagdje gdje ljudski razum razmišlja o vlastitu biću. Vidjeli smo različita ljudska iskustva, od nutarnjih suprotnosti i tjeskoba do bolnosti života u svijetu, što je čovjeku davalo misliti da u njemu postoji neka viša i uznemirujuća sila kojom se može osloboditi od promjena, boli i suprotnosti u kojima živi. Vidjeli smo također kršćansko shvaćanje života, prema kojemu je Bog, ušavši jednom zauvijek u povijest, otvorio čovjeku također zauvijek mogućnost da dostigne svoj potpuni smisao u drugoj stvarnosti, u vječnom životu.

Ovdje se mogu uključiti neka razmišljanja o napretku povijesti, koja će bolje razjasniti ideju smisla ljudskog života. Učenje o povijesnom napretku ima svoje početke u kršćanstvu, u njegovu mesijanstvu, koje je posebno razvio sv. Augustin (+430.). Njegova teorija o Gradu Božjem, o nutarnjem razvoju mističnog tijela Kristova prema ispunjenju na kraju povijesti mnogi nisu dobro razumjeli. Još je Otto von Freising (+1158.) poistovjetio Grad Božji s institucijom Crkve, a Bossuet je (+1704.) Augustinovu teoriju iz svetoga premjestio u profano. Mislioci posljednjih stoljeća tako su još više razvili sekulariziranu ideju o zemaljskom napretku, sve dok ona nije postala gotovo kao neka vrsta religije, premda shvatljiva ako se odbaci onozemaljska stvarnost. Prema njima ona znači razvoj opće povijesti prema jednom određenom trenutku ili razdoblju u budućnosti u kojem će biti pomirene sve suprotnosti i riješeni svi zadaci povijesti. Za njih je sav povijesni proces samo priprava i sredstvo za budući raj na Zemlji.

No teško je u toj našoj pritiješnjoj i ograničenoj stvarnosti vjerovati u jedan apsolutni oblik života te u linearni napredak kada iz iskustva znamo kako u svim epohama ostaju iste životne patnje, tragični konflikti i rađaju se uvijek novi s novim čovjekovim dostignućima. Jedno učenje o čovjeku ne može riješiti sve njegove probleme ako uzme u razmatranje samo jedan ili drugi aspekt njegove egzistencije. Treba obuhvatiti svu njegovu stvarnost sa svim njegovim vanjskim i unutaršnjim mogućnostima. S druge strane, za čovjekov hod kroz povijest nije presudno važna samo budućnost, nego i prošlost, svaki naraštaj i pojedinac imaju vlastitu svrhu i trajnu vrijednost. Svaki čovjek donosi opravdanje i smisao u vlastitu egzistenciju vrednotama koje ostvaruje i duhovnim poletima koji ga približa-

vaju Bogu. Samo kad se čovjeku prizna tako uzvišena narav i vrijednost po kojoj je sposoban djelovati na ovoj Zemlji kao na vlastitom tlu, ali svjestan da je ona premalena—da bi ga zadovoljila i previše ograničena da bi odgovorila svim njegovim potrebama i težnjama, tada se može vjerovati u smisao njegova dramatičnog puta i nadati se da svaki njegov napor kroz uspjehe i neuspjehe neće biti izgubljen.

6. Zaključak

Drama se nastavlja! I nije pesimizam priznati ni skepticizam biti uvjeren da je put još vrlo dug, jer čovjek posjeduje sposobnosti, u nutarnjoj duhovnoj snazi i u iskustvu baštine prošlosti, da se bori i traži nove putove za svoj hod. Je li to, dakle, sve? Nema li nikakve nade da se poboljša to naše bolno stanje na Zemlji i u vremenu. Naprotiv, ali samo u punom priznavanju svake pojedine ljudske osobe, u poštovanju nutarnje i vanjske slobode i prava te u nastojanju svakog pojedinca da zavlada samim sobom. Kada zadatak svakog čovjeka i svih duhovnih, kulturnih i političkih društvenih sila društva bude iskreno nastojanje da pojedinac pronađe sama sebe, kada temeljna načela postanu čovjeku vlastitija i svijest duhovnih vrednota bliskija, moći ćemo se nadati boljoj budućnosti.

UREDNIŠTVO JE PRIMILO

Mate Meštrović: **NEBIT I KAOS I DRUGA STRANA**. Zbirka eseja o hrvatskoj književnosti i hrvatskom jeziku. Izd. Crkva u svijetu, Split 1986. Zanimljivo stručno i kritičko vrednovanje naše književnosti jezika. Cijena: tvrdi uvez 2.800 dinara, meki uvez 2.000 din. Narudžbe: Crkva u svijetu, Zrinsko-frankopanska 14, 58000 Split.

Zbornik: **LUKAČIĆ**. — Radovi Znanstvenog skupa održanog u povodu 400. obljetnice rođenja velikog glazbenika fra Ivana Marka Lukačića (1585.—1985.). Zbornik sadrži deset predavanja i četiri priloga. Ima 196 stranica, stoji 3.000 dinara. Narudžbe prima: Uprava „Varitasa“, Miškinina 31, 41000 Zagreb.

Thomas Merton: **NOVE SJEMENKE KONTEMPLACIJE**. Ponovljeno izdanje. Biblioteka „Symposion“. Prijevod: o. Mihael Cukovečki. Knjiga o dubokim duhovnim sadržajima i sržnim egzistencijalnim pitanjima; prenosi bogato iskustvo starih kontemplativaca. 204 str. Narudžbe: Samostan sv. Klare, Končareva 29, 58000 Split.

Dr. fra Andrija Nikić: **POLITIČKO—PASTORALNO I PROSVJETNO—KARITATIVNO DJELOVANJE HERCEGOVAČKIH FRANJEVACA 1878.—1918**. Narudžbe kod autora, M. Gupca 14, 88000 Mostar.